

УДК 930:911.3:1(=214.58)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-28-39

Кисельов Ю. О.

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманський національний університет, Україна
kyseljov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0530-1892>

Нікольський Є. В.

доктор філологічних наук, доктор богословських наук, професор, професор кафедри богослов'я
Карпатський університет імені Августина Волошина, Україна
eugenius-09@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3585-4781>

Сопов Д. С.

доктор філософії з наук про Землю, доцент, доцент кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру
Одеський державний аграрний університет, Україна
odau.sopov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2684-4688>

ГЕОСОФІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ

Анотація. Стаття присвячена геософічному осмисленню слов'янського світу як просторово-історичної реальності, що не зводиться до ідеологічних або політичних моделей єдності. Вихідною методологічною позицією є критика класичного панславізму, який інтерпретується як проєкт уніфікації, орієнтований на центр і нормативну форму. Натомість пропонується геософічний підхід, що розглядає слов'янство як поліцентричне поле споріднених геопросторів, сформованих у взаємодії ландшафту, історичного ритму, сакральної просторовості та колективної пам'яті. У статті аналізуються ландшафтні основи слов'янського світу, особливості його просторово-часової структури, а також пропонується геософічна типологія польсько-чесько-словацького, балкано-іллійського та українсько-білоруського просторів. Центральне місце посідає український людський простір, інтерпретований як простір переходу й напруги, у якому поєднуються степова відкритість, річкова зв'язаність, лісостеповий синтез і карпатська тяглість традиції. Показано, що український простір є методологічно ключовим для виявлення меж панславізму та для розуміння слов'янського різноманіття без імперського редуціонізму. У підсумку обґрунтовується теза про геософію слов'янства як аналітичну альтернативу тоталітарним ідеологічним моделям, здатну описувати співбуття просторів у світі регіонів і фронтирів.

Ключові слова: геософія, слов'янський світ, ландшафт, поліцентричність, фронтир, ідентичність, регіональність.

Kyselov Yurii, Nikolskyi Yevhen, Sopov Dmytro. GEOSOPHY OF THE SLAVIC REALM

Abstract. The article is dedicated to rethinking the Slavic realm as a space and time reality which is not reduced to ideological or political models of unity. As an initial methodological position, the critics of the classical pan-Slavism interpreted as a project of unification, oriented on the centre and the normative form is taken. Contrarily, the geosophysical approach which views throw the Slavhood as a polycentric field of connected land spaces, shaped as landscape, historical rhythmus, sacral spaceness and the collective memory is proposed. Due to the geosophysical approach the idea of the confederativity of senses which has no political but a landscapely conditioned ethnical and cultural content is grounded. Landscape fundamentals of the Slavic realm, peculiarities of its space and time structure are analyzed in the article, and also a geosophysical typology of the Polish-Czech-Slovak, Balkan-Illyrian and Ukranian-Belarusian spaces is proposed. It is accented that the compactness of the space limited for each people by natural boundaries such as mountain countries and big rivers is characterized for the Polish-Czech-Slovak realm. Such lines of the space approximate Poles, Czechs and Slovaks to the Roman-German civilization unity. The closeness of space characterizes Balkan-Illyrian peoples that populate mostly mountain territories and is marked in their mentality. The openness of space marked in present numerous frontiers characterizes the Ukranian-Belarusian realm and is reflected in perception of space as immensity. The central place is believed to the Ukrainian human space interpreted as a space of transition and tension in them the steppe openness, river connectedness, forest and steppe synthesis and Carpathian continuance of the tradition are united. It is demonstrated that the Ukrainian space is methodologically key for detection of the boundaries of Panslavism and for understanding the Slavic diversity without the empire reductionism. The principal impossibility of existing single centre of the Slavhood regarding to the geographically defined priority of horizontal systemic connections over vertical ones which characterize the Slavic peoples is proved. As a result, the thesis about geosophy of the Slavhood as an analytical alternative of ideological models which is capable to describe the coexistence of spaces in the world of regions and frontiers is grounded.

Keywords: geosophy, Slavic realm, landscape, polycentrism, frontier, identity, regionality.

Актуальність дослідження. Упродовж XIX–XX століть осмислення слов'янського світу переважно здійснювалося в межах ідеологічних, політичних або цивілізаційних проєктів, серед яких особливе місце посідав панславизм у його різних модифікаціях. Такі підходи прагнули віднайти або сконструювати основу слов'янської єдності, нерідко редукуючи складну просторово-часову реальність до уніфікованих схем і нормативних моделей.

Водночас досвід XX століття, а особливо крах тоталітарних ідеологій та імперських форм, засвідчив обмеженість подібних інтерпретацій. Слов'янський світ виявився не лише неоднорідним, але й принципово поліцентричним, внутрішньо напруженим і ландшафтно диференційованим. Це вимагає перегляду методологічних підходів до його аналізу.

У цьому контексті геософія постає як перспективна аналітична рамка, здатна поєднати географічний, історичний та культурно-антропологічний виміри. На відміну від ідеологічних концепцій, геософія не прагне нормативного проєктування майбутнього, а зосереджується на осмисленні способів буття людини в просторі, взаємодії ландшафту, пам'яті та колективної свідомості.

Застосування геософічного підходу до аналізу слов'янського світу дозволяє побачити його не як монолітну цивілізаційну цілісність, а як сукупність споріднених, але відмінних геопросторів, об'єднаних спільними структурами досвіду. Особливу евристичну цінність у цьому сенсі має український людський простір, який виявляє внутрішні межі панславистської моделі та водночас відкриває можливість альтернативного осмислення слов'янської спільності.

Аналіз попередніх досліджень. Серед перших праць, у яких на протогеософічному рівні осмислюється слов'янський (зокрема, руський) простір, є найдавніші пам'ятки русько-української літератури – «Слово про закон і благодать» святителя Іларіона (*Іларіон Київський, 1992*) та «Повість врем'яних

літ» Нестора-літописця (*Нестор-літописець, 1990*). Для зазначених авторів простір Русі-України постає, передовсім, як сакральний, такий, якому місце в Ойкумені призначене Вищими Силами. Зокрема, св. Іларіон акцентує на значенні Києва як сакрального центру руського життя та окремішності простору Русі від візантійського, хоч би якими спорідненими вони не були. Св. Нестор наголошує на походженні русів від Яфета – одного з Ноевих синів, що виразно зближує Русь із іншими європейськими народами. Також Нестор-літописець звертає увагу на розселення згадуваних ним народів по країнах, що мислиться як щось не випадкове, наперед визначене й сакрально зумовлене.

Елементи геософії слов'янства в нові часи присутні, головним чином, у працях російських панславистів, чії погляди вирізняються тенденційністю, вираженою в необгрунтованому наданні росії ролі центру та «еталону» слов'янського світу. Оригінальне розуміння російського людського простору, але поза слов'янським контекстом, міститься в роботах саразійців П. Савицького, Н. Трубецького, Г. Вернадського та ін. Погляди як панславистів, так і євразійців ґрунтовно висвітлено у праці О. І. Шаблія (*Шаблій, 2001*).

З погляду розроблюваної теорії пасіонарності питання геософії слов'янських земель (із виразним акцентом на росії й без прямої згадки терміну «геософія») висвітлює Л. Н. Гумільов, основні ідеї якого наводяться у праці (*Кисельов, 2011*).

Чи не найвизначнішою працею новітнього часу з геософії слов'янського світу є монографія польського географа А. Піскозуба (*Piskozub, 1994*), який, різнобічно дослідивши проблему просторово-часовості на глобальному рівні, здійснив також глибокий аналіз польського простору-часу. Зокрема, він відзначає компактність як одну з властивих рис польського простору.

Український і – певною мірою – російський людський простір перебувають у центрі уваги одного з авторів (*Кисельов, 2011*). Він, зокрема, наголошує на діалектичному

(«лісо-степовому») характері українського геопростору, що виразно вирізняє його серед просторів Ойкумени. Також констатує властиве російському простору безмежжя, зумовлене рівнинним рельєфом території.

Мета дослідження. Метою статті є розробка геософічного підходу до аналізу слов'янського світу як альтернативи класичним панславістським інтерпретаціям, а також виявлення його аналітичного потенціалу на прикладі українського людського простору.

Завдання статті:

- обґрунтувати коректність поліцентричного погляду на слов'янську спільність як просторово-цивілізаційний феномен;
- окреслити роль фронтирів у просторовій організації буття слов'янського світу;
- проаналізувати просторово зумовлені ментально-психологічні відмінності між слов'янськими народами;
- схарактеризувати головні риси українського людського простору в загальнослов'янському контексті.

Об'єктом геософічного дослідження виступає слов'янський людський простір.

Предметом дослідження є взаємодія ландшафту, історичного досвіду та колективної свідомості слов'янських спільнот.

Методи дослідження. При виконанні дослідження використано філософські й загальнонаукові методи (діалектика, системний аналіз), міждисциплінарні (історико-географічний) та спеціальні (геософічний аналіз, картографічний) методи. Зокрема, діалектику (а саме закон єдності й боротьби протилежностей) застосовано при характеристиці співвідношення лісового та степового ландшафтів як чинників етногенезу.

Результати дослідження. Геософія слов'янського світу не є політичним проектом. Вона не ставить за мету створення ідеології, програми чи моделі майбутнього. Йдеться про інше – про спосіб осмислення простору, часу й культури як єдиного досвідного поля, у межах якого формувалися й формуються слов'янські спільноти.

На відміну від ідеологічних підходів, геософія не прагне уніфікації. Вона не зводить слов'янський світ до спільного знаменника. Її цікавить не декларація єдності, а внутрішня структура простору, в якому ця єдність ніколи не була простою.

Геософічний аналіз працює з Ойкуменою, але не з її зображенням на карті, а з реальним освоєним людським світом. Такий аналіз звертається до етноландшафту, в якому природа і культура взаємно формують одна одну. Важливе місце посідає історична пам'ять, що закріплює простір у часі та надає йому тягlostі. Не менш суттєвою є сакральна просторовість – система місць, осей і центрів, через які простір набуває символічного й метафізичного виміру.

У такій перспективі слов'янський світ не постає як моноліт. Він не є суцільною масою або замкненою цілісністю. Швидше це пульсуюче поле споріднених геопросторів, пов'язаних між собою подібними способами переживання землі, часу та спільноти. Ця спорідненість не усуває відмінностей, а робить їх принципово значущими.

Слов'янський людський простір, що виступає об'єктом геософічного дослідження, розглядається як частина європейської ойкумени, але не як периферія і не як центр, а як один з її фундаментальних історичних шарів.

Як уже зазначалося вище, предметом дослідження є взаємодія ландшафту, історичного досвіду та колективної свідомості слов'янських спільнот. Ландшафт задає межі можливого. Історичний досвід наповнює простір подіями, травмами й смислами. Колективна свідомість перетворює територію на світ – впізнаваний, пережитий, «свій».

Саме в цій взаємодії формується специфіка слов'янського світу як геософічної реальності.

Попередній розгляд просторових, часових і типологічних вимірів слов'янського світу дозволяє вийти за межі опису й перейти до методологічних висновків. Стає очевидним, що панславізм у своїй класичній формі не є нейтральною аналітичною рамкою, а

радше ідеологічною відповіддю на історичні виклики XIX століття. Геософія слов'янства постає як інший шлях осмислення цієї реальності – шлях, що виходить із простору, а не з проекту.

Цей підхід не заперечує існування слов'янської спорідненості, однак відмовляється мислити її в категоріях центру, периферії та підпорядкування. Натомість він пропонує бачити слов'янський світ як відкритую конфігурацію взаємопов'язаних, але автономних геопросторів.

Першим засадничим принципом геософії слов'янства є поліцентричність. Вона передбачає відсутність єдиного нормативного центру, здатного визначати форму й зміст слов'янського буття. Кожен простір володіє власною історичною логікою, яка не може бути зведена до загальної схеми без втрати сенсу.

У сучасному гуманітарному дискурсі осмислення слов'янського світу тривалий час здійснювалося переважно в ідеологічних або політичних координатах. Такі підходи, зокрема класичний панславізм, розглядали слов'янство як потенційно уніфіковану спільність, здатну до оформлення у вигляді наднаціонального політичного або цивілізаційного цілого. Втім, подібна перспектива виявляється методологічно обмеженою, оскільки редукує складну просторово-історичну реальність до ідеологічної конструкції.

Геософія слов'янського світу пропонує принципово інший підхід. Вона не є політичним проектом і не прагне нормативного визначення «єдності» слов'янства. Її завдання полягає в осмисленні слов'янського буття як феномену людського простору, що формується у взаємодії природного середовища, історичного часу та колективної свідомості.

У цьому сенсі геософія тяжіє не до уніфікації, а до виявлення глибинних структур і смислів, закорінених у просторі.

Методологічно геософія слов'янства працює з такими ключовими категоріями, як Ойкумена, етноландшафт, історична пам'ять

і сакральна просторовість. Ойкумена постає не лише як фізичний ареал проживання, але як освоєний, осмислений і пережитий простір. Етноландшафт фіксує взаємну зумовленість природного середовища та етнічних форм життя. Історична пам'ять забезпечує тяглість просторового досвіду в часі, а сакральна просторовість виражає ті місця та осі, через які простір набуває метафізичного й символічного виміру.

У такій перспективі слов'янський світ не може розглядатися як монолітна цілісність. Він радше постає як пульсуюче поле споріднених, але не тотожних геопросторів, об'єднаних подібними способами взаємодії з ландшафтом, близькими культурними кодами та співмірними історичними ритмами. Ця спорідненість не заперечує внутрішніх відмінностей, а навпаки – робить їх принципово значущими для геософічного аналізу.

Ландшафтні основи слов'янського світу визначаються, передовсім, домінуванням м'яких, неекстремальних природних форм. Йдеться про простори лісу й лісостепу, які історично створювали умови для осілого життя без повної ізоляції від руху й обміну.

Важливу роль відіграють річкові системи. Саме вони структурують слов'янський простір, формуючи природні осі сполучення, комунікації та культурного переносу. Ріка в цьому контексті не є межею. Вона радше виступає зв'язком, що поєднує різні локальні світи в ширше просторове ціле.

Особливе значення мають перехідні зони – фронтири. Вони виникають на стику лісу і степу, рівнини і гір, осілості та руху. Такі простори не фіксують остаточних форм, а постійно продукують нові соціальні й культурні конфігурації. Фронтир у слов'янському світі є не краєм, а місцем напруги і творчості.

Характерною рисою цього ландшафтного типу є відсутність чітко виражених «природних імперських меж». У слов'янському просторі немає сталих географічних бар'єрів, здатних самі по собі забезпечити довготривалу централізацію або ізоляцію. Це зумовлює інший тип просторової організації.

Замість жорстких вертикалей формується тяжіння до мережовості. Простір вибудовується як сукупність взаємопов'язаних осередків, а не як піраміда з єдиним центром. Соціальне життя природно тяжіє до громад, які поєднують локальну автономію з відкритістю до зовнішніх контактів. Горизонтальні зв'язки виявляються не слабкістю, а адаптивною відповіддю на ландшафтні умови.

Ландшафтна структура слов'янського світу безпосередньо впливає на антропологічний тип, що в ньому формується. Колективізм тут не набуває форми жорсткої ієрархії. Він радше ґрунтується на співіснуванні, взаємній залежності та практичній солідарності.

Влада в абстрактному, віддаленому вигляді викликає недовіру. Водночас існує стійка повага до звичаю, до того, що перевірене часом і закорінене в місцевому досвіді. Норма постає не як наказ згори, а як результат тривалого співжиття в конкретному просторі.

Слов'янське сприйняття простору не є утилітарним у сучасному сенсі. Земля не редукується до ресурсу, що підлягає максимальному використанню. Вона переживається як місце життя, пам'яті й приналежності. Простір не лише використовується, а й населяється смислами.

Сукупно ці риси формують антропологічну модель, у якій людина мислить себе не окремо від ландшафту, а в постійному співвідношенні з ним. Саме це співвідношення і становить одну з ключових засад геософії слов'янського світу.

Простір слов'янського світу неможливо зрозуміти без урахування особливого переживання часу. Час тут не сприймається як лінійний рух від початку до мети. Він радше має циклічний характер, у якому повторення, повернення і відлуння минулого відіграють визначальну роль.

Історичний досвід слов'янських спільнот формувався в умовах регулярних зламів. Навали, розпади держав, включення до складу імперій не зникали безслідно, але й

не сприймалися як остаточний кінець історії. Катастрофа тут є радше межею, ніж обривом. Вона змінює форму існування, але не скасовує самої тяглості буття.

У цьому контексті пам'ять часто виявляється сильнішою за проєкт майбутнього. Минуле не відходить у завершений архів, а постійно присутнє в сучасності – у звичаї, мові, ритуалі, просторових орієнтирах. Майбутнє ж не мислиться як радикальний розрив, а радше як продовження або відновлення порушеного порядку.

Такий ритм історичного часу формує специфічну стійкість. Навіть за відсутності політичної безперервності зберігається відчуття історичного сенсу, що не залежить безпосередньо від державних форм. Саме тому слов'янський світ здатний переживати поразки, не втрачаючи себе.

Особливе місце в просторово-часовій структурі слов'янства посідає сакральний вимір. Християнство в цьому середовищі приймається не лише як система догматів, а передусім як спосіб освячення простору. Воно входить у ландшафт, а не накладається на нього ззовні.

Сакральне закорінюється в конкретних місцях. Виникає стійка прив'язаність до місцевих святих, які сприймаються не як абстрактні постаті загальноцерковної історії, а як заступники певної землі, громади або регіону. Не менш значущими є конкретні храми, монастирі й святині, які стають опорними точками сакрального простору.

Для польсько-чесько-словацького простору таким центром є Ченстохова з образом Чорної Мадонни – не лише релігійний, а й національно-історичний вузол пам'яті. У балкано-іллїрійських територіях Косове поле постає як сакралізований простір жертви і вибору, де історична поразка трансформується у метафізичний сенс. Для українського та білоруського культурного кола такими місцями є Святогірська лавра, Почаївська лавра, Києво-Печерський комплекс – простори, де духовна тяглість переживає політичні злами.

Ця прив'язаність завжди конкретна.

Йдеться не про «святую територію» в абстрактному значенні, а про «свою землю», яка переживається як дана Богом і водночас відповідальна перед історією. Простір стає носієм не лише пам'яті, але й морального виміру.

У цьому контексті особливого значення набуває софійність як глибинна риса слов'янського світосприйняття. Вона виявляється у прагненні до гармонії між небесним і земним, між трансцендентним і історичним. Не випадково Київ із його Софією стає символічним центром цієї традиції. Софійність тут – не архітектурна метафора, а принцип бачення світу, в якому істина не нав'язується силою, а розкривається в просторі життя.

Таким чином, сакральний вимір слов'янського часу і простору не відокремлений від історії. Він пронизує її, надаючи знамам сенсу, а просторовим точкам – глибини. Саме через це простір-час слов'янства збері-

гає внутрішню напругу, але не розпадається.

Розглядаючи слов'янський світ у географічній перспективі, неможливо обмежитися уявленням про єдину просторову модель. Спільність походження та культурних кодів не скасовує глибоких відмінностей, що сформувалися під впливом різних ландшафтів, історичних ритмів і цивілізаційних контекстів. Саме тому доцільно говорити не про один слов'янський тип, а про кілька базових географічних конфігурацій. У межах слов'янського світу можна виділити окремі простори, що мають свою ландшафтну специфіку та ментально-поведінкові особливості етносів, що з неї випливають, – польсько-чесько-словацький, українсько-білоруський та балкано-іллірійський (рис. 1).

Польсько-чесько-словацький простір характеризується відносною компактністю. Від самого початку тут домінує чітко окрес-

Рис. 1. Простори слов'янського світу

лена територіальність, яка сприяє формуванню стабільних політичних та культурних структур. Рання інтеграція до латинського Заходу визначила орієнтацію на правові інституції, ієрархізовану церковну систему та суворе розмежування між сакральним і світським. Простір поступово впорядковується, підпорядковується нормі та адміністративній логіці. Територіальна організація набуває не лише географічного, а й символічного значення: кордони мисляться як умова порядку, а ландшафт перестає бути фронтиром і стає рамкою стабільності.

Балкано-іллїрійський простір формується за принципово інших умов. Домінування гірських масивів і долин визначає локалізм, фрагментарність і високу автономію малих спільнот. Тут простір не розгортається, а замикається; він вимірюється внутрішньою організацією поселень і сакральних центрів, а не горизонтальними зв'язками.

Історія цього регіону позначена постійними імперськими розломами. Зіткнення різних цивілізаційних зон – візантійської, османської, латинської – створює ситуацію тривалої травми, яка глибоко вкарбовується в колективну пам'ять.

У таких умовах особливої ваги набуває міф. Він не є втечею від історії, а способом її осмислення. Героїчна пам'ять, жертвовність, мотив вибору між життям і сенсом стають ключовими елементами ідентичності. Косове поле в цьому контексті є не лише історичною подією, а сакралізованим простором, де поразка перетворюється на метафізичний акт.

Український і білоруський простір відзначається розгортанням території та наявністю численних фронтів. Степи, лісостепові смуги та річкові системи створюють умови для відкритості, але водночас – для синтезу культурних та природних ритмів. Ландшафт стає метафорою руху і напруги: поєднуються степова відкритість, річкова зв'язаність, лісостеповий синтез і Карпатська традиційна тяглість.

Східноєвропейська рівнина вирізняється

ся радикальною відкритістю. Тут природні перепони майже відсутні, що сприяє постійному розширенню, рухливості та трансформації центрів впливу. Територія не замкнена, а тягнеться на великі відстані, де фронтери стають не тимчасовою стадією, а суттю буття. Освоєння нових земель відбувається швидше, ніж їх культурне та інституційне осмислення, породжуючи хронічну невпорядкованість соціальних і політичних форм.

Саме тут питання слов'янської ідентичності набуває особливої дискусійності. З геософічної точки зору постає проблема, наскільки цей простір може вважатися власне слов'янським, а не змішаним або вторинним щодо західно- та південнослов'янської ойкумени. Йдеться не про етнічну «чистоту», а про характер взаємодії слов'янських народів, таких як українці, білоруси та поляки, з ландшафтом, сакральними центрами та культурною пам'яттю.

Простір східноєвропейської рівнини перебуває у постійній динамічній напрузі між відкритістю та централізацією, між горизонтальними мережами громад та вертикаллю владної ієрархії. Ця напруга ніколи не розчиняється остаточно; вона лише перетворюється, приймаючи нові форми і ритми.

У межах цієї типології український випадок постає особливо органічно. Він не вкладається повністю ні в західну компактність, ні в південний локалізм, ні в східну імперську відкритість.

Україна виступає геософічним центром напруги. Тут перетинаються різні просторові логіки, історичні ритми і сакральні осі. Це не «старший брат» і не периферія. Швидше осердя перехрестя, де слов'янський світ виявляє свою внутрішню множинність.

Саме тому український простір є не допоміжним прикладом, а ключем до розуміння всієї геософічної складності слов'янського світу.

Попередній аналіз ландшафтних, часових і типологічних вимірів слов'янського світу дозволяє зробити принциповий висновок. Традиційні панславистські схеми виявляють-

ся неспроможними адекватно описати цю реальність. Їхня внутрішня логіка ґрунтується на ідеї уніфікації, тоді як сам слов'янський простір структурно тяжіє до множинності.

Саме тут геософія слов'янства постає не як ще одна інтерпретація, а як альтернатива. Не в політичному, а в методологічному сенсі. Вона не заперечує спорідненість слов'янських світів, але відмовляється зводити її до моделі єдиного центру або спільного історичного сценарію.

Ключовим принципом геософії слов'янства є поліцентричність. Жоден окремий простір не може претендувати на статус єдиного ядра або нормативного зразка. Слов'янський світ існує як система взаємопов'язаних центрів, кожен з яких має власну історичну логіку і ландшафтну основу.

Не менш важливою є ландшафтна відповідність. Культурні й соціальні форми розглядаються не як універсальні моделі, що можуть бути механічно перенесені, а як похідні від конкретного простору. Те, що є органічним для компактного польсько-чесько-словацького регіону, не обов'язково буде життєздатним у фронтірному або гірському середовищі.

У цьому контексті особливого значення набуває принцип конфедеративності смислів. Йдеться не про кордони і не про політичні союзи, а про співіснування різних інтерпретацій спільного досвіду. Слов'янський світ об'єднується не формою державності, а перетином історичних пам'ятей, сакральних топосів і способів переживання простору.

Визнання різних історичних темпів є ще однією фундаментальною засадою. Геософія виходить із того, що слов'янські спільноти рухаються в часі нерівномірно. Спроба синхронізувати їх за єдиним зразком неминує призводити до насильства над історичною реальністю.

У підсумку геософія слов'янства пропонує модель, радикально відмінну від панславистської. Йдеться не про «єдність держав» і не про створення наднаціональної конструк-

ції. Мова йде про співбуття просторів, кожен з яких зберігає власну форму і внутрішню автономію.

Ця модель не є ідеологією. Вона не формує програм і не висуває вимог. Її функція інша – створити спільну мову досвіду, за допомогою якої різні слов'янські світи можуть бути описані, порівняні й зрозумілі без редукції та ієрархізації.

Спільність у такій перспективі постає не як результат підпорядкування, а як наслідок впізнавання. Простори не зливаються, але резонують. Вони не втрачають відмінностей, але стають співмірними.

Саме в цьому полягає геософічна альтернатива панславізму. Вона не заперечує ідею слов'янського світу, але позбавляє її імперського ідеологічного навантаження, повертаючи її до реальності простору, пам'яті й досвіду.

Побудована геософічна модель слов'янського світу неминує потребує конкретизації. Загальні типології та принципи дозволяють окреслити поле, однак саме окремі просторові випадки виявляють внутрішню напругу цієї моделі. Без такого фокусування геософія ризикує залишитися абстрактною схемою.

Український випадок у цьому контексті є не просто одним із прикладів. Він постає як простір переходу, в якому перетинаються різні ландшафтні, історичні та цивілізаційні логіки слов'янського світу. Саме тому звернення до нього є методологічно виправданим кроком, що дозволяє перевірити життєздатність геософічного підходу.

Лише після такого аналізу стає можливим повернення до зіставлення геософії з панславізмом уже не на рівні абстрактних принципів, а в зіткненні з реальною просторовою складністю.

Український простір вирізняється географічною конфігурацією, що не має прямих аналогів у межах слов'янського світу. В межах одного історично безперервного простору тут поєднуються степ і лісостеп, потужні річкові системи та гірський масив Карпат.

Це поєднання не є простою сумою різних природних регіонів. Ідеться про накладання кількох типів Ойкумени, кожен з яких не лише співіснує з іншими, але й постійно з ними взаємодіє. Простір не розділяється на ізольовані регіони, а перебуває у стані внутрішньої напруги.

Степ формує горизонт відкритості й руху. Лісостеп створює умови для осілості та соціальної стабілізації. Річкові системи зв'язують простір у єдине ціле, надаючи йому спрямованості й тяглості. Карпати, своєю чергою, вводять елемент захищеності, локальної тяглості та культурної консервації.

У результаті український простір не може бути описаний як монотипний. Він не зводиться до жодної окремої ландшафтної логіки. Геософічно він постає як синтетичний простір, у якому різні типи людського буття не чергуються послідовно, а співіснують одночасно.

Саме ця синтетичність і створює ту напругу, яка визначає український історичний і культурний досвід у межах слов'янського світу.

Український степ у геософічній перспективі не може бути описаний як порожній або маргінальний простір. Він історично пронизаний рухом – людським, військовим, торговельним, культурним. Це простір не застою, а постійної динаміки, в якій жодна форма не закріплюється остаточно.

Степ виконує функцію фронтиру між осілим і кочовим світом. Саме тут відбувається зіткнення різних способів життя, різних уявлень про простір, власність і владу. У цьому сенсі степ не лише розділяє, а й породжує нові соціальні конфігурації, що виникають у зоні переходу.

Водночас степ є простором швидких трансформацій. Він не терпить тривалих інституційних форм і чинить опір жорсткій фіксації кордонів. Небезпека тут є постійною, але саме вона створює умови для свободи. Загроза і відкритість існують одночасно, не знімаючи одна одну.

Психологічним наслідком такого про-

сторового досвіду стає особливий тип свідомості. Він поєднує відкритість до нового з готовністю до ризику. Водночас формується стійка недовіра до стабільних імперських форм, які в степовому контексті сприймаються як штучні й тимчасові.

У підсумку степ формує не державу у класичному розумінні. Він формує вольницю – спосіб буття, що тяжіє до свободи, саморегуляції та горизонтальної солідарності.

Іншим виявом українського геософічного досвіду є великі річкові системи. Дніпро, Дністер і Південний Буг у цій перспективі не виконують функції кордонів. Вони радше виступають лініями збирання простору.

Річки структурують пам'ять. Уздовж них формуються осередки осілості, торговельні маршрути, сакральні центри. Вони пов'язують регіони між собою, створюючи внутрішню логіку простору, що не потребує жорсткої централізації.

Особливого значення набуває вертикаль Північ–Південь, яку формують українські річки. Вона забезпечує відкритість до різних культурних світів і водночас підтримує внутрішню цілісність. Простір не розпадається на ізольовані зони, а тримається на мережі природних осей.

У цьому контексті Київ постає не як випадкова історична столиця. Його роль визначається насамперед геософічно. Це річковий вузол Ойкумени, місце перетину шляхів, пам'ятей і сакральних смислів. Саме тут простір набуває форми центру без імперської жорсткості.

У підсумку український простір у геософічному сенсі не замикається. Він тече. Його логіка – в русі, з'єднанні та переході, а не в ізоляції чи фіксації.

Після відкритого й динамічного степового простору український геософічний ландшафт має свій протилежний полюс. Ця протилежність не є запереченням, а радше необхідним доповненням, без якого цілісність простору була б неможливою. Ідеться про Карпати – гірський світ, що формує інший режим часу, пам'яті й буття.

Карпати в межах українського людського простору виконують насамперед функцію захисту. Гори створюють природну форму ізоляції, яка не відтинає світ повністю, але уповільнює зовнішні впливи й пом'якшує їхній тиск. Саме тут виникає локальна стабільність, відсутня у фронтірних зонах.

Карпати виступають простором культурної консервації. Гірський світ зберігає архаїчні соціальні й ритуальні форми, які в інших регіонах були витіснені або трансформовані. Сильна місцева ідентичність тут не протистоїть загальноукраїнській, а існує поряд із нею, зберігаючи власну внутрішню автономію.

На відміну від степу, карпатський регіон зазнає мінімуму безпосередніх імперських вторгнень. Водночас він тривалий час перебуває під владою чужих політичних утворень. Ця обставина формує специфічну стратегію виживання, зосереджену не на масштабних проєктах, а на локальному рівні – громаді, роді, традиції.

Саме в горах складаються виразні локальні культурні форми, що розвиваються окремо, але ніколи не випадають з контексту цілого. Карпатська традиція не розчиняється в імперських структурах, але й не замикається у повній ізоляції. Вона зберігає тяглість, адаптуючись без втрати внутрішнього ядра.

У підсумку Карпати постають як простір пам'яті. Тут історія не пришвидшується і не розривається, а накопичується. Це інший темп буття, інший спосіб переживання часу. Якщо степ визначає українську долю як рух, ризик і відкритість, то Карпати забезпечують її глибинну пам'ять і внутрішню стійкість.

Отже, Карпати символізують українську історичну пам'ять, а степ – українську долю.

Між відкритим степом і захисним гірським світом українського простору розташовується лісостеп – зона, що виконує функцію геософічного синтезу. Саме тут напруга між рухом і стабільністю знаходить відносну рівновагу. Простір більше не розчиняється в безмежності, але й не замикається остаточно.

Лісостеп стає ядром осілості. Його при-

родні умови сприяють сталому проживанню, тривалому господарюванню та формуванню зв'язку із землею як основою життя. Саме тут виникає й закріплюється хліборобська культура, у якій праця, сезонність і ритм природи утворюють цілісний життєвий уклад.

У цьому просторі формується компроміс між відкритістю та захищеністю. Лісостеп не відрізає від степового руху, але й не залишає людину без опори. Він допускає взаємодію, водночас забезпечуючи можливість укорінення. Рух тут не заперечується, але набуває форми повернення.

Саме завдяки цій просторовій логіці лісостеп історично стає середовищем формування громад. Колективне життя вибудовується не навколо абстрактного центру, а навколо спільної праці, звичаю і взаємної відповідальності. Громада тут є не залишком архаїки, а раціональною формою співжиття, адекватною ландшафту.

У межах лісостепу постає й козацтво як соціальний феномен, що поєднує степову свободу з осілою організацією життя. Це не випадкове поєднання, а прямий наслідок геософічного синтезу. Козацький світ одночасно рухливий і структурований, відкритий і дисциплінований.

Звідси ж виростають традиції місцевого самоврядування. Лісостеп не потребує жорсткої вертикалі, але й не терпить повної анархії. Саме тому тут укорінюється практика саморегуляції, де влада сприймається як функція громади, а не як зовнішній примус.

У підсумку лісостеп постає як простір рівноваги. Він не має драматичної експресії степу й не зберігає такої глибинної архаїки, як гори. Проте саме він забезпечує українському простору життєву сталість і внутрішню зв'язаність, без яких неможливі ні свобода, ні пам'ять.

Повернення до панславізму після аналізу українського людського простору дозволяє побачити не просто розбіжність підходів, а структурну несумісність моделей. Панславістська парадигма від самого початку орієнтована на уніфікацію. Вона прагне звести

слов'янський світ до спільної форми, спільного історичного нарративу та, зрештою, до єдиного центру.

У цій логіці різноманіття розглядається як тимчасове відхилення, що підлягає подоланню. Простір мислиться як такий, що має бути впорядкований і зведений до ієрархічної структури. Центр у панславизмі не є лише координаційною точкою – він набуває нормативного статусу, визначаючи, що є «справжнім» слов'янством.

Український простір у геософічному вимірі виявляє принципово іншу логіку. Він є множинним за своєю природою. Різні ландшафтні зони, історичні ритми та культурні коди не зливаються в однорідну масу, а перебувають у стані постійної напруги. Ця напруга не є ознакою незавершеності, а формотворчим чинником.

Асиметричність українського простору не дозволяє йому бути вписаним у модель єдиного центру без втрати власної сутності. Будь-яка спроба розглядати Україну як «частину слов'янського цілого» в імперському сенсі неминуче призводить до редукції її геософічної складності.

Водночас саме ця складність відкриває іншу можливість. Україна може бути не об'єктом інтеграції, а ключем до розуміння слов'янського різноманіття. Не зразком, не винятком, а простором, у якому слов'янський світ проявляє свою внутрішню багатовимірність.

Україна є не периферією слов'янського світу. Вона постає як його геософічний вузол, у якому перетинаються степ, ріка і гора, рух і пам'ять, свобода і форма. Саме в цьому перетині виявляється не слабкість, а сила – здатність поєднувати несумісне, не знімаючи напруги.

Другим принципом є ландшафтна відповідність. Культурні, соціальні й політичні форми розглядаються як похідні від конкретних просторових умов. Те, що виникає в компактному, захищеному або фронтірному середовищі, не є універсальним зразком для інших регіонів. Геософія тим самим заперече

чує ідею механічного перенесення форм.

Особливе місце посідає принцип конфедеративності смислів. Йдеться не про кордони й не про політичні союзи, а про співіснування різних інтерпретацій спільного історичного досвіду. Слов'янський світ у цій перспективі об'єднується не через примусову єдність, а через резонанс смислів, пам'ятей і сакральних топосів.

Нарешті, геософія визнає різні історичні темпи. Вона виходить із того, що слов'янські простори рухаються в часі нерівномірно, і ця нерівномірність не є аномалією. Спроба насильницького вирівнювання темпів веде до конфліктів і деформацій, тоді як їх прийняття відкриває можливість співіснування.

З огляду на ці принципи геософія слов'янства формує модель, що принципово відрізняється від панславистської. Вона не спрямована на створення «єдності держав» або наднаціонального політичного утворення. Її логіка полягає у співбутті просторів, кожен з яких зберігає власну форму, пам'ять і внутрішню автономію.

Ця модель не є ідеологією. Вона не формує програмних вимог і не прагне нормативності. Її функція полягає у виробленні спільної мови досвіду, за допомогою якої різні слов'янські світи можуть бути описані без редукції та ієрархізації.

У такому розумінні геософія слов'янства не пропонує нового «проєкту єдності». Вона пропонує інструмент розуміння – просторово й історично чутливий, здатний утримувати множинність без її скасування.

Український людський простір дозволяє чітко окреслити методологічні межі панславизму, особливо у порівняльній перспективі з польським і російським просторами. У цій геософічній тріаді Польща репрезентує компактний, територіально впорядкований тип, інтегрований у латинську цивілізаційну модель, де кордон і форма мають визначальне значення; Росія, навпаки, постає як простір екстенсивної відкритості, у якому фронтір переходить у безмежжя, а слов'янський компонент розчиняється у змішаному імперсько-

му етнічному середовищі. Україна ж займає проміжну, але не вторинну позицію: її простір є внутрішньо множинним, напруженим і асиметричним, поєднуючи степову відкритість, річкову зв'язаність і гірську тяглість. Саме ця конфігурація робить Україну несумісною з панславистською моделлю, яка потребує або компактної уніфікації, або імперського центру. Геософічно Україна не може бути ані польським варіантом слов'янської форми, ані російським варіантом слов'янського розширення. Вона виявляє фундаментальний дефект панславізму як аналітичної рамки: його нездатність працювати з просторами, де слов'янська спорідненість існує не як єдність, а як напружене співбуття різних ландшафтних та історичних логік.

Висновки. Геософія слов'янства відкриває можливість зняти напругу між уявленням про «єдність» і вимогою суверенності. Вона дозволяє мислити спільність без поглинання

і автономію без ізоляції. У цьому полягає її принципова відмінність від ідеологічних моделей минулого.

Водночас геософічний підхід надає мову опису, позбавлену імперського тону. Він не потребує центру, що нав'язує норму, і не шукає периферій, які слід «інтегрувати». Простір тут постає як множинний і співмірний, а не як ієрархічно впорядкований.

Особлива актуальність геософії слов'янства виявляється після краху великих ідеологій, коли універсальні проекти втрачають переконливість. У світі регіонів і фронтирів саме просторово чутливі підходи дозволяють адекватно описувати складні культурні конфігурації.

У такій перспективі майбутнє слов'янського світу не пов'язане з формуванням нового центру. Воно розгортається в мережі – відкритій, поліцентричній, здатній утримувати різницю без її скасування.

Список використаних джерел

- Іларіон Київський (1992).* Слово про Закон і Благодать. Давня українська література. Хрестоматія. К. 195-214.
- Кисельов, Ю. О. (2011).* Основи геософії: проблеми теорії та методології. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 208.
- Нестор-літописець (1990).* Повість врем'яних літ. К.: Радянський письменник. 558
- Шаблій, О. І. (2001).* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 744.
- Piskozub, A. (1994).* Mędzy historiozofią a geozofią. Gdańsk 250.

References

- Illarion the Kyivan (1992).* Slovo pro Zakon i Blahodat. Davnia ukraiinska literatura. Khrestomatia. Kyiv. 195-214 (in Ukrainian).
- Kyselov, Yu. O. (2011).* Osnovy heosofii: problemy teorii ta .metodolohii. Luhansk: SF "LNU imeni Tarasa Shevchenka". 208 (in Ukrainian).
- Nestor the Chronister (1990).* Povist vremianykh lit. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. 558 (in Ukrainian).
- Shablii, O. I. (2001).* Suspilna heohrafiia: teoriia, istoriia, ukraiinoznavchi studii. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 744 (in Ukrainian).
- Piskozub, A. (1994).* Mędzy historiozofią a geozofią. Gdańsk 250.

*Статтю надіслано до редколегії 20.02.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.*